

УДК 341.45

DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.04.06>

Попко Вадим Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри порівняльного
і європейського права Інституту міжнародних
відносин Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
ORCID 0000-0001-8358-7721
vadympopko@gmail.com

ЗАХИСТ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ ОСІБ У ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Анотація

У статті розглядаються міжнародні стандарти захисту свідків та потерпілих осіб у сфері кримінального судочинства, які слугують моделлю для національної системи кримінального правосуддя і втілені у деклараціях, конвенціях, угодах, резолюціях, рекомендаціях та інших міжнародних актах. Важливу роль у їх розробці відіграють міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, Європейський Союз, Міжнародний кримінальний суд та інші. Аналізуються документи та рішення, ухвалені конгресами ООН з питань попередження злочинності та поведження із правопорушниками: Каракаська декларація 1980 р., Міланський план дій 1985 р., Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою 1985 р., в якій викладені основні принципи захисту свідків та потерпілих осіб у транснаціональному кримінальному праві, та інші документи. Особлива увага приділяється Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р., в якій містяться положення щодо захисту свідків та потерпілих у зв'язку зі здійсненням транснаціональних злочинів.

Досліджуються заходи із захисту свідків, що беруть участь у кримінальному судочинстві; аналізується законодавство окремих держав і дається порівняльна характеристика. Автор розглядає програми, які забезпечують захист свідків та потерпілих осіб, а також надання їм моральної та матеріальної допомоги, зокрема в США, Німеччині та інших державах.

Метою статті є вивчення змісту, завдань та принципів реалізації міжнародно-правових актів, направлених на регулювання відносин захисту свідків і потерпілих осіб у транснаціональному кримінальному праві.

Наукова новизна. Виявляються основні проблеми у регулюванні відносин захисту свідків та потерпілих осіб у транснаціональному кримінальному праві, зокрема досліджується необхідність узгодженості норм транснаціонального кримінального права і національного законодавства країн з різними правовими системами, обміну інформацією про найбільш успішні види практичної діяльності, удосконалення програм захисту свідків та потерпілих осіб у тих державах, де вони існують, і прийняття таких програм, насамперед, у тих країнах, де особливо швидко розвивається транснаціональна злочинність.

Висновки. Щодо захисту свідків та потерпілих у міжнародному кримінальному праві склалися міжнародні стандарти охорони прав цих осіб у сфері відправлення правосуддя, що представляють собою нормативно виражені положення, напрацьовані на міждержавному рівні, адресовані державам, які зобов'язані в межах своєї юрисдикції забезпечити охорону прав своїх громадян. Досягнення цього завдання можливе при наявності внутрішньодержавного механізму імплементації міжнародних кримінальних норм, що дозволить забезпечити повну, всебічну і своєчасну реалізацію взятих державою міжнародних зобов'язань у сфері захисту свідків та потерпілих осіб у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: транснаціональне кримінальне право, транснаціональна злочинність, конвенція, захист свідків, допомога потерпілим.

Popko Vadym V.,
Philosophy Doctor at international law,
Associate professor, Associate professor of the department
of the comparative law and the European Union law
of the Institute of International Relations,
National Taras Shevchenko University of Kyiv
ORCID 0000-0001-8358-7721
vadympopko@gmail.com

PROTECTION OF WITNESSES AND VICTIMS IN TRANSNATIONAL CRIMINAL LAW

Abstract

The article deals with the international standards for the protection of witnesses and victims in the field of criminal justice, which serve as a model for the national criminal justice system and embodied in declarations, conventions, agreements, resolutions, recommendations and other international instruments. International organizations, such as the United Nations, the Council of Europe, the European Union, the International Criminal Court and others, play an important role in their development. The documents and decisions adopted by the United Nations congresses on crime prevention and the treatment of offenders are analyzed: the 1980 Caracas Declaration, the Milan Action Plan of 1985, the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crimes and Abuse of the Government of 1985, which sets out the basic principles of protection witnesses and victims in transnational criminal law, and other documents. Particular attention is paid to the 2000 UN Convention against Transnational Organized Crime, which contains provisions on the protection of witnesses and victims of transnational crimes.

The article deals with measures for the protection of witnesses involved in criminal proceedings; analyzes the legislation of individual states and gives a comparative characteristic. The author examines programs that provide protection for witnesses and victims, as well as providing them with moral and material assistance, in particular in the US, Germany and other countries.

The purpose of the article is to study the content, objectives and principles of the implementation of international legal acts aimed at regulating the protection of witnesses and victims in transnational criminal law.

Scientific novelty. The main problems are investigating in regulating the protection of witnesses and victims in transnational criminal law, in particular, there is a need for harmonization of the norms of transnational criminal law and national legislation of countries with different legal systems, exchange of information on the most successful types of practical activities, improvement of protection programs for witnesses and injured persons in those countries where they exist, and the adoption of such programs in the first place in those countries where the transnational development is particularly fast criminal crime.

Conclusions. As regards the protection of witnesses and victims in international criminal law, international standards for the protection of the rights of these persons in the field of the administration of justice are set out, which are normative provisions drawn up at the interstate level, addressed to States which, within their jurisdiction, are required to protect the rights of their citizens. Achievement of this task is possible in the presence of an internal mechanism for the implementation of international criminal law, which will ensure full, comprehensive and timely implementation of international obligations undertaken by the state in the field of protection of witnesses and victims in criminal proceedings.

Key words: transnational criminal law, transnational crime, convention, witness protection, assistance for victims.

Постановка проблеми. У боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю важливе значення має забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Зростання злочинних проявів у сфері корупції, організованої злочин-

ності, наркобізнесу, торгівлі людьми, посягань на життя і здоров'я громадян призвели до того, що особи, які висловлюють бажання надавати допомогу правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю, нерідко самі стають жертвами помсти з боку злочинців.

Саме тому досить поширені випадки відмови свідків та потерпілих від своїх свідчень, зміни і дачі завідомо неправдивих показань на користь обвинувачених або підсудних. Залишаючись незахищеними перед реальною загрозою, вони вимушені йти на угоду зі своєю совістю, віддавати переваги збереженню власного життя, членів своєї сім'ї, рідних і близьких. Останнім часом системою кримінального правосуддя багатьох держав розроблені різні програми, що забезпечують захист, а також надання моральної та матеріальної допомоги потерпілим і свідкам. Такі програми ефективно застосовуються у Сполучених Штатах Америки, Італії, Німеччині та інших державах. В Україні розроблена й у грудні 2017 р. презентована концепція закону про захист свідків у кримінальному судочинстві (так званий «Закон Аміни Окуєвої»), згідно з якою забезпеченням безпеки свідків і потерпілих осіб має займатися спеціально створена Національна служба державного захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні згідно Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. [1]. Отже, ця сфера відносин в Україні перебуває в процесі реформування, і вивчення міжнародного досвіду та практики зарубіжних країн є нагально необхідним.

Метою статті є вивчення змісту, завдань та принципів реалізації міжнародно-правових актів, направлених на регулювання відносин захисту свідків та потерпілих осіб у транснаціональному кримінальному праві.

Аналіз останніх досліджень. У боротьбі з транснаціональною злочинністю захист осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, має неабияке значення. Випадки відмови свідків та потерпілих від своїх свідчень, зміна і дача завідомо неправдивих показань на користь обвинувачених або підсудних можна пояснити незахищеністю перед реальною загрозою для власного життя, членів сім'ї, рідних і близьких.

Питання захисту свідків та потерпілих вивчалися у міжнародному праві вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема у працях Н. Бойстера, Ш. Бассіоуні, І. Бліщенко, Л. Брусниціна, М. Буроменського, Л. Вавілової, А. Волеводза, М. Гошовського, П. Дагеля, Н. Зелінської, Д. Караєва, О. Кучинської, А. Мурадяна, А. Ошеева, М. Раушенбаха, Ю. Ре-

шетова, Д. Скаліа, В. Савицького, А. Трайніна, В. Тертишника та ін. Захист жертв злочинів у міжнародному праві досліджувався у дисертаційному дослідженні Т. Сироїд. Окремі питання захисту прав свідків та потерпілих у кримінальному праві країн англосаксонської та романо-германської правових систем у порівняльному аспекті вивчалися Г. Нафіковою. Правове становище свідків та їх захист у Європейському Союзі викладені у працях К. Краснової. Проте захист свідків та потерпілих у транснаціональному кримінальному праві допоки залишалися поза увагою вчених. Однак з огляду на глобальність поширення транснаціональної злочинності й велику суспільну небезпеку, яку мають транснаціональні злочини, дослідження міжнародно-правових норм у цій сфері є необхідним.

Виклад основного матеріалу. Зі зростанням числа проявів транснаціональної організованої злочинності та розширенням сфер діяльності терористичних угруповань пов'язане зростання різноманітних заходів захисту свідків, а також збільшення числа програм захисту свідків у державах з різними правовими системами та правовими традиціями. Захист свідків та потерпілих осіб у транснаціональному праві мають на меті убереження свідка від посягань і залякування, а також забезпечення його публічного виступу, коли мова йде про організовану злочинність і тероризм. Також метою є захист життя, здоров'я свідка та його близьких, допомога в пошуку нової роботи, школи для дітей при переселенні свідка і членів його сім'ї на інше місце проживання тощо.

У деклараціях, міжнародних договорах, пактах, конвенціях, резолюціях міжнародних організацій (ООН, Ради Безпеки, Ради Європи, Європейського Союзу, Міжнародного кримінального суду, Європейського суду з прав людини тощо) втілені міжнародні стандарти захисту прав свідків та потерпілих у сфері кримінального судочинства, які слугують моделлю для національної системи кримінального правосуддя. Захист свідків, як правило, потрібен у судових процесах щодо транснаціональної злочинності, де правоохоронці вбачають ризик для свідка бути підданим тиску або фізичному знищенню представниками відповідача. Як зазначає Т. Сироїд, «свідок, як учасник кримінального судочинства, відіграє важливу роль у вирішенні одного з

пріоритетних завдань кримінального процесу – встановлення істини й відновлення картини події, не дивлячись на використання при процедурі доказування речових доказів і документів, експертних заключень, результатів огляду місця події та слідчого експерименту, тобто доказів, що дають об'єктивну картину і менше піддаються змінам. Однак все-таки основним джерелом доказів залишаються і, напевно, залишаться показання свідків» [2, с. 434].

Правове регулювання відносин захисту прав свідків і потерпілих у міжнародному праві базується на основоположному документі з прав людини – Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., низка положень якої безпосередньо стосується діяльності із захисту осіб, що сприяють кримінальному судочинству. Так, ст. 3 Декларації встановлює право кожної людини на життя, свободу і особисту недоторканість, ст. 5 – заборону на жорстоке, нелюдське поводження чи покарання, що принижує гідність, а ст. 7 визначає рівність всіх громадян перед законом і право кожного на рівний захист закону [3]. Основоположне значення має й Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., стаття 2 (п. 3) якого зобов'язує держави забезпечувати будь-якій особі, права і свободи якої порушені, ефективний правовий захист. Норма статті 14 (п. 1) Пакту відноситься безпосередньо до заходів захисту свідків, оскільки передбачає можливість проведення частково чи повністю закритих судових засідань, що має пряме відношення до випадків здійснення протиправного впливу на свідків [4].

Організацією Об'єднаних Націй та іншими міжнародними організаціями, у тому числі регіональними, проводяться міжнародні заходи (конгреси, симпозиуми, конференції) та приймаються міжнародно-правові документи (конвенції, угоди, статuti, резолюції), в яких містяться норми щодо захисту учасників кримінального судочинства. Конгреси ООН з питань попередження злочинності та поводження з правопорушниками прийняли ряд важливих документів у цій сфері, зокрема Каракаську декларацію [5], яка проголосила Керівні принципи кримінального правосуддя, у тому числі принцип «надання усім максимальної безпеки й охорони їхніх прав і свобод» (Шостий конгрес, 1980); Мілан-

ський план дій, який містить рекомендації щодо удосконалення системи кримінального правосуддя, що охоплюють питання захисту свідків, з метою укріплення здатності реагувати на зміни суспільних умов і нові форми злочинності (Сьомий конгрес, 1985). Під реагуванням слід розуміти «дії держав по застосуванню заходів безпеки відносно осіб, що сприяють кримінальному судочинству, і піддаються у зв'язку з виконанням свого громадянського обов'язку протиправному впливу з боку підозрюваних, обвинувачених, підсудних та їх оточення» [6]. Для учасників кримінального судочинства будь-яка недобросовісність, халатність, а тим більше умисел з боку посадових осіб, до чиеї компетенції входить реалізація заходів безпеки, мають самі серйозні наслідки. Восьмим конгресом ООН (1990) ухвалені «Заходи з питань боротьби з міжнародним тероризмом», які містять окремий розділ, присвячений захисту свідків. Дев'ятий конгрес ООН (1995) приділив увагу жертвам транснаціональної організованої злочинності, особливо таким категоріям жертв злочинів, як жінки та діти, та спонукав держави до прийняття законів, які б забороняли будь-які акти насилля щодо жінок та дітей і передбачили санкції за згвалтування, сексуальну наругу тощо. Проблеми жертв транснаціональної злочинності розглядалися й на Десятому конгресі ООН (2000). Слід відзначити, що у міжнародному кримінальному праві поняття «жертва злочину» та «потерпіла особа» (більш поширене у внутрішньодержавному законодавстві) вживаються як ідентичні.

У 2008 р. Управлінням ООН з наркотиків і злочинності був ухвалений документ «Рекомендовані види практики у сфері захисту свідків при провадженні у кримінальних справах, що стосуються організованої злочинності», у ньому визначені основні елементи, які «повинні взяти до уваги держави-члени при розробці своїх національних законів» [7].

У рамках Ради Європи розроблені й ухвалені документи, в яких знаходять відображення окремі аспекти захисту учасників кримінального судочинства: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [8], Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гід-

ність, поведженню чи покаранню 1987 р. [9], Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах [10], Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів 1983 р. [11], Рекомендація № R(85)11 Комітету міністрів державам-членам стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу від 28 червня 1985 р. [12], Рекомендація № 6 R(87)18 Кабінету Міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 р. [13] та ін.

У Рекомендації № R(85)11 висловлювалися побажання щодо змін у національному кримінально-процесуальному законодавстві стосовно потерпілої особи (жертви), закріплення і наслідування певних принципів на рівні різних державних органів. Зокрема, поліцейські повинні бути підготовлені до конструктивної співпраці з потерпілими; поліція повинна інформувати потерпілого про можливість отримання допомоги, практичних і юридичних консультацій, компенсації від злочинця і держави; потерпілий повинен отримувати інформацію про результат поліцейського розслідування; обвинувальним органам поліція повинна надавати чітке й повне, по можливості, повідомлення про ушкодження та збитки, завдані потерпілому (п. а). У Рекомендації № 6R(87)18 підкреслюється, що при прийнятті рішень про відмову від кримінального переслідування в порядку реалізації компетентними державними органами наданих їм дискреційних повноважень повинна враховуватися позиція потерпілого. Відмова від кримінального переслідування може бути зумовлена компенсацією шкоди, завданої потерпілому.

Окремі аспекти проблеми, що розглядається, знайшли відображення у джерелах права Європейського Союзу, присвячених боротьбі з організованою злочинністю. У 1995–1996 рр. Європейською Радою були ухвалені дві резолюції, в яких закріплені принципи захисту свідків та їхніх близьких родичів у справах про організовану злочинність (Резолюція Ради Євросоюзу «Про захист свідків у процесі боротьби з міжнародною організованою злочинністю» 1995 р.; Резолюція Ради Євросоюзу «Про осіб, що співпрацюють у судовому розгляді в ході боротьби з міжнародною організованою злочинністю» 1996 р.).

Проте, слід зазначити, що не дивлячись на те, що питання захисту жертв злочинів залишаються на порядку денному Європейської комісії, у прийнятій у 2012 р. Директиві щодо захисту жертв злочинів зазначається, що Європейський Союз не бере на себе конкретних зобов'язань по захисту свідків [14].

Така ситуація зобов'язує держави-члени ЄС самостійно визначати напрями національної кримінальної політики у сфері захисту свідків і приймати відповідні нормативні правові акти. Зокрема, у Великобританії правова основа заходів із захисту свідків визначена в законах «Про боротьбу із серйозною та організованою злочинністю і функції поліції» і «Про судочинство відносно неповнолітніх» 1999 р. Спеціальні закони щодо захисту жертв злочинів діють і в інших країнах (Італія, Литва, Німеччина, Польща). У деяких країнах питання захисту свідків нормативно врегульовані у кримінально-процесуальному законодавстві (Австрія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Фінляндія, Франція).

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання від 10 грудня 1984 р. (ст. 13) [15], *Римський статут Міжнародного кримінального суду* від 17 липня 1998 р. (ст. 68) [16] зобов'язують держави вживати заходів із забезпечення захисту потерпілих осіб та свідків від будь-яких форм поганого поведження чи залякування у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві. До ухвалення Статуту МКС потерпілі визнавалися лише в якості свідків та єдиною компенсацією, на яку вони могли розраховувати, була констатація здійснення міжнародного злочину, що підлягає покаранню. Із прийняттям у 2005 р. Генеральною Асамблеєю ООН Основних принципів і керівних положень, що стосуються права на правовий захист і відшкодування шкоди для жертв міжнародних злочинів у сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, стали можливими рішення, що мають відновлювальний характер, доповнюючи ті рішення, які зазвичай забезпечують традиційні правові механізми, а саме: реституція, компенсація й реабілітація.

Важливе місце у цій сфері посідає *Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою* від

29 листопада 1985 р. [17]. У цьому документі вперше на міжнародному та регіональному рівнях було запропоновано розробляти шляхи і засоби надання жертвам злочинів правового захисту у випадках, коли заходів, що приймаються на національному рівні, недостатньо. Декларація важлива і тому, що містить визначення терміна «жертва» – це будь-який учасник кримінального судочинства, на якого здійснюється протиправний вплив. Декларація передбачає: а) заходи, пов'язані з наданням жертвам інформації про їх роль, обсяг, строки проведення і хід судового розгляду (п.п. «а» п. 6); б) забезпечення можливості розгляду думок і побажань жертв на різних етапах судового розгляду в тих випадках, коли зачіпаються їхні особисті інтереси (п.п. «b» п. 6); в) надання допомоги жертвам протягом судового розгляду (п.п. «d» п. 6); г) охорону їхнього особистого життя, якщо це необхідно, і забезпеченням їхньої безпеки (п.п. «e» п. 6).

Поняття «жертва» транснаціонального злочину включає широке коло осіб: жертвою може стати будь-яка особа, члени сім'ї, організація, суспільство, оточуюче середовище. Значна шкода в результаті транснаціональної організованої злочинності може бути завдана суспільству чи групам громадян, а не завжди окремим особам. Торгівля наркотичними речовинами, корупція, шахрайство належать до категорії «злочинів, що не мають жертв». Групи людей можуть бути жертвами обману споживачів, штучного завищення цін, незадовільної якості продуктів тощо. У випадку торгових операцій з цінними паперами на підставі «внутрішньої» інформації про емітента збитки несуть сотні тисяч акціонерів в усьому світі. Жертвами екологічних злочинів іноді є майбутні покоління.

Особливе місце серед міжнародно-правових актів щодо захисту свідків та потерпілих, а також надання потерпілим правової допомоги у транснаціональному кримінальному праві посідає *Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р.* [18] (Резолюція 55/25). Зазначена Конвенція визначає різні форми співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю (передача кримінального провадження – ст. 21, видача осіб, що скоїли транснаціональний злочин – ст. 16, передача засуджених осіб – ст. 17,

допомога потерпілим – ст. 25 тощо), серед яких суттєве місце займає ст. 24. У цій статті окреслено коло осіб, що захищається, вказівкою на свідків та потерпілих, які «фактично дають покази у суді у зв'язку зі злочинами, що охоплюються Конвенцією». Як зазначено у ст. 24 (п. 4), «положення цієї статті застосовуються також до потерпілих, оскільки вони є свідками».

Конвенція ООН 2000 р. визначає транснаціональний характер злочинів, до числа яких входять участь у діяльності організованої злочинної групи; відмивання грошей; корупція у державному секторі; перешкоджання відправленню правосуддя; торгівля людьми; незаконне виготовлення й обіг вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї; незаконне ввезення мігрантів тощо. Положення ст. 24 «Захист свідків» Конвенції вимагають від держав прийняття належних заходів із захисту свідків, що беруть участь у кримінальному судочинстві, від погроз, залякування, корупції і нанесення тілесних ушкоджень, а також укріплення міжнародного співробітництва. Зокрема у ст. 24 (п. 1) зазначено: «кожна Держава-учасниця вживає, у межах своїх можливостей, належних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного захисту від ймовірної помсти або залякування щодо свідків, які беруть участь у кримінальному провадженні та дають свідчення у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, і, у відповідних випадках, щодо їхніх родичів та інших близьких їм осіб». На цьому обов'язку держав наголошує професор Н. Бойстер: «на державах лежить обов'язок захищати осіб від транснаціональних злочинів, але окрім цього, також обов'язок допомагати жертвам транснаціональної злочинності, а також захищати права тих, хто є учасниками судового розгляду транснаціональних злочинів» [19, с. 21].

Під захистом свідків розуміється забезпечення їхньої анонімності, запобігання публічному розголошенню установочних даних, особливо тих свідків, здоров'я і життя яких знаходяться під загрозою реальних посягань з боку злочинних елементів. Захист свідків-осіб, що знаходяться під загрозою, передбачається до, під час та після суду. Хоча свідок може тільки потребувати захисту до закінчення суду, деяким свідкам надається

нове ім'я та місце проживання, і вони можуть прожити все життя під охороною держави з огляду на велику суспільну небезпеку, яку несуть у собі транснаціональні організовані злочини. У ст. 24 (п. 2) Конвенції містяться положення, що визначають «заходи, передбачені в пункті 1 цієї статті, без шкоди для прав обвинувачуваного, у тому числі для права на належний розгляд, можуть, зокрема, включати: а) встановлення процедур для фізичного захисту таких осіб, наприклад – тією мірою, якою це необхідно і практично може бути здійснене, – для їхнього переселення в інше місце, і прийняття таких положень, які дозволяють, у відповідних випадках, не розголошувати інформацію, що стосується особи і місцезнаходження таких осіб, або встановлюють обмеження на таке розголошення інформації; б) прийняття правил доведення, що дозволяють свідчити таким чином, який забезпечує безпеку свідка, наприклад, дозвіл свідчити за допомогою засобів зв'язку, таких як відеозв'язок або інші належні засоби». Слід зазначити, що суди деяких держав, зокрема Австрії, вважають використання інформаційних технологій для дачі свідком показань неприйнятним і таким, що порушує права обвинуваченого. Тому вимагають безпосередньої присутності свідка на судовому розгляді кримінальної справи. При розслідуванні справ щодо транснаціональної організованої злочинності може скластися ситуація неможливості забезпечення безпеки свідка, що дає свідчення, за допомогою звичайної поліцейської охорони. У таких випадках вимагаються виняткові заходи, наприклад, переселення свідків як у межах держави, так і за кордон. Конвенція надає рекомендації державам-учасницям розглядати питання про укладання з іншими державами угод або домовленостей щодо переселення осіб, зазначених у п. 1 цієї статті.

Як зазначають зарубіжні вчені М. Раушенбах та Д. Скаліа, правовий статус жертв злочинів у міжнародному кримінальному праві та національних кримінальних системах зазнав змін. На національному рівні кримінальне право за кілька останніх десятиліть змінило ставлення до потерпілого як особи, яка лише потребує компенсації. Сучасний підхід передбачає врахування страждань потерпілих і надання допомоги у визначених ситуаціях, а іноді й побудови заново свого

життя. На міжнародному рівні визнання потерпілих та їхніх інтересів помітно в політичній, гуманітарній сферах, а також у сфері кримінальної юстиції [20, с. 329].

У статті 25 «Допомога потерпілим та їхній захист» Конвенції ООН 2000 р. визначені основні засади надання допомоги потерпілим особам, які полягають у тому, що «кожна Держава-учасниця вживає, у межах своїх можливостей, відповідних заходів для надання допомоги і захисту потерпілим від злочинів, що охоплюються цією Конвенцією, особливо у випадках погрози помстою або залякування» (п. 1), а також «кожна Держава-учасниця встановлює належні процедури для забезпечення доступу до компенсації і відшкодування збитків потерпілим від злочинів, що охоплюються цією Конвенцією» (п. 2). Конвенція також передбачає, що «кожна Держава-учасниця, за умови дотримання свого внутрішнього законодавства, створює можливість для викладу і розгляду думок і побоювань потерпілих на відповідних стадіях кримінального провадження щодо осіб, які вчинили злочини, так, щоб це не завдало шкоди правам захисту» (п. 3).

Слід відзначити, що визнання особи потерпілою – прерогатива суду, який розглядає справу, й по різному визначаються її права у країнах системи загального права та континентальної правової системи. У країнах, що належать до англо-американської правової системи (Великобританія, Канада, США тощо), потерпіла особа відіграє менш активну роль у кримінальному процесі, зокрема на стадії попереднього розслідування. У Великобританії потерпіла особа фактично позбавлена всіх прав в офіційному кримінальному процесі і може брати участь у процесі як свідок, проте може самостійно порушити кримінальне переслідування. У країнах континентального права (Бельгія, Італія, Німеччина, Франція тощо) потерпіла особа у кримінальному процесі наділяється статусом цивільного позивача; у деяких країнах потерпіла особа може бути помічником обвинувача (Португалія) або приватним обвинувачем (Австрія).

Останнім часом системою кримінального правосуддя багатьох держав розроблені різні програми, що забезпечують захист, а також надання моральної та матеріальної допомоги потерпілим і свідкам. Такі про-

грами ефективно застосовуються у Сполучених Штатах Америки, Італії, Німеччині та інших державах, а в деяких країнах, що не мають офіційних програм захисту свідків, у конкретних випадках місцева поліція може здійснювати неофіційний захист за необхідності.

Сполучені Штати Америки визнаються першою державою, яка створила програму захисту свідків у кримінальному праві. У США, як і в інших державах Європи (Великобританія, Німеччина, Іспанія), окремі штати, зокрема Каліфорнія, Іллінойс, Нью-Йорк, Техас мають свої власні програми захисту свідків на додаток до федеральної державної програми. Приводом для створення *Програми по захисту свідків Сполучених Штатів Америки (WITSEC)* у 1970 р., що передбачала захист свідків, яким загрожує небезпека у зв'язку з участю у кримінальних справах та судовому процесі, стала боротьба з італійською мафією. Ініціатором Програми (*WITSEC*) став адвокат (на той час працював у Міністерстві юстиції США) *Джеральд Шур*, який у 60-х р. минулого століття у справі проти лідера організованої злочинності Нью-Йорку *Майкла Франчезе* стикнувся з небажанням свідків давати проти нього покази. З того часу до Програми по захисту свідків в США «*WITSEC*» були залучені близько 20 000 осіб – свідків та членів їх сімей. Правовою підставою інституту безпеки свідків у США є Закон «Про посилення безпеки свідків» від 12 жовтня 1984 р., який визначає коло заходів, які можуть бути застосовані для забезпечення безпеки свідків (переселення на нове місце проживання свідка і забезпечення його іншими засобами захисту, якщо існує загроза його життю; видача свідку нових документів, що засвідчують особу; виплата грошей на життєво необхідні витрати, у тому числі пов'язані з переїздом; надання допомоги з працевлаштуванням тощо). Порушення заборони розголошення інформації про свідка та місце його проживання вважається федеральним злочином, який передбачає покарання у вигляді позбавлення волі.

Програми захисту свідків і співробітництво свідків з органами, що здійснюють кримінальне судочинство, у Німеччині застосовуються вже більше десяти років. У 1988 р. підрозділом кримінальної поліції («*AG Kripo*») розроблено *Концепцію щодо захисту*

свідків, у якій сформульовані конкретні цілі та засоби, необхідні для створення і функціонування організацій, що здійснюють захист свідків. Спеціальні служби з питань захисту свідків, підпорядковані поліції, утворені як на федеральному рівні, так і у кожній окремій землі, утворюють ядро системи захисту свідків. Маючи значну матеріальну підтримку і повну укомплектованість особовим складом, ці служби працюють для забезпечення постійної безпеки свідків, включених до програми захисту. Крім забезпечення безпеки для життя або фізичної недоторканності особи, цілями заходів щодо захисту свідків є забезпечення ефективного правосуддя, можливість давати покази, не побоюючись погроз і спроб залякування, а також підтримка стійкого психологічного стану свідка. Заходи, вжиті щодо захисту свідка, не повинні впливати на зміст його показань. Тому принципово важливо, що в Німеччині підрозділ із захисту свідків організаційно незалежний від підрозділу, який займається розслідуванням. Тільки він володіє анкетними даними, які використовуються як прикриття, і місце перебування особи; доступ до інформації для третіх осіб можливий тільки через підрозділ із захисту свідків. Тому до рівня надійності співробітників підрозділів із захисту свідків ставляться високі вимоги.

За законодавством Німеччини, у справах про злочини, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування, в обов'язковому порядку повинні бути застосовані заходи захисту свідків, до них віднесені тяжкі та особливо тяжкі злочини, серед яких терористичні акти, насильницькі злочини, а також злочини, скоєні організованою групою. Існує також низка вимог, запропонованих до реалізації програм захисту свідків: добровільна участь свідків у програмі захисту; здійснення на регулярній основі контролю за дотриманням сторонами укладених домовленостей; заходи щодо захисту не повинні призводити до покращення матеріального становища особи, яку захищають; відносно всіх здійснюваних заходів повинен бути забезпечений режим повної конспірації.

Як зазначає П. Баковський [21], коло злочинів, у зв'язку із здійсненням яких застосовується захист свідків, коливається у національних законодавствах. Так, у Бельгії та Італії заходи захисту застосовуються

у випадку здійснення конкретних злочинів (справи, що стосуються наркотиків, діяльності організованих злочинних груп, навмишних вбивств або іншого злочину, що карається позбавленням волі на строк від 5 до 20 років); у Румунії існує вичерпний список таких злочинів; у законодавстві Литви мова йде лише про «тяжкі» чи «серйозні» злочини; у законодавстві Угорщини – організована злочинність; у деяких національних правових системах коло таких злочинів не визначається, що дає право участі у програмі свідкам будь-яких злочинів (Україна, Російська Федерація, Словачів, Словенія).

В Україні охорону свідків та потерпілих осіб, відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. [1], здійснюють спецпідрозділи правоохоронних органів, які існують у структурі Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національної поліції та Національного антикорупційного бюро України. У грудні 2017 р. в Україні була презентована концепція закону про захист свідків у кримінальному судочинстві (так званий «Закон Аміні Окуєвої»), згідно з якою забезпеченням безпеки свідків та потерпілих осіб має займатися спеціально створена Національна служба державного захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Отже, ця сфера відносин у національному законодавстві України перебуває в процесі реформування.

Таким чином, суттєвою гарантією забезпечення участі в міжнародному кримінальному судочинстві свідка є покладення обов'язку на відповідний судовий чи інший державний орган надати свідку, що явився до суду, гарантію того, що цей свідок та його сім'я не будуть піддані переслідуванню, посяганням на життя, здоров'я та права, залякуванню чи будь-якому іншому обмеженню свободи, а також забезпечення його публічного виступу. Покази свідка у суді є особливо цінними свідченнями, оскільки стосуються баченого чи чутого ним. Важливо, щоб для таких осіб були створені сприятливі умови для участі в кримінальному процесі, права свідків та потерпілих осіб були закріплені в правових актах і гарантувалися.

Висновки. Щодо захисту свідків та потерпілих у міжнародному кримінальному праві склалися міжнародні стандарти охорони прав цих осіб у сфері відправлення правосуддя, що представляють собою нормативно виражені положення, напрацьовані на міждержавному рівні, адресовані державам, які зобов'язані в межах своєї юрисдикції забезпечити охорону прав своїх громадян. Досягнення цього завдання можливе за наявності внутрішньодержавного механізму імплементації міжнародних кримінальних норм, що дозволить забезпечити повну, всебічну і своєчасну реалізацію взятих державою міжнародних зобов'язань у сфері захисту свідків та потерпілих осіб у кримінальному судочинстві.

Основні принципи захисту свідків та потерпілих осіб у транснаціональному кримінальному праві викладені в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою 1985 р., договорах, конвенціях, резолюціях та інших міжнародно-правових актах, зокрема Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. Детально становище таких осіб, їх права, заходи, що вживаються у конкретних випадках, фінансування та інші питання регулюються внутрішньодержавним законодавством. Проте існує необхідність в узгодженості норм транснаціонального кримінального права і національного законодавства країн з різними правовими системами, в обміні інформацією про найбільш успішні види практичної діяльності, в удосконаленні програм захисту свідків та потерпілих осіб у тих державах, де вони існують, і прийнятті таких програм насамперед у тих країнах, де особливо швидко розвивається транснаціональна злочинність. Вимагає вирішення питання про участь потерпілих осіб у кримінальному процесі, особливо при прийнятті рішення. Ефективна система соціальної допомоги потерпілим особам має базуватися на діяльності спеціалізованих державних установ. Проблемними є питання щодо захисту свідків та потерпілих осіб, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, пов'язані з науково-технічними досягненнями останніх десятиліть та впровадженням біометричних посвідчень особи. Зокрема, швидке проникнення Інтернету в усі сфери життя людей призвели до

виникнення додаткових складнощів у справі захисту свідків. Використання мережевих технологій у кримінальних цілях (кіберзлочинність), навіть просте розміщення персональної інформації у базах даних перетворюється на проблему для органів із захисту свідків.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (Дата звернення: 02.05.2019).

2. Сыроед Т. Л. Субъекты (участники) международных уголовно-процессуальных отношений: понятие, виды, специфика правового статуса: монографія. Харків: Издательство «ФИНН», 2010. 584 с.

3. Загальна декларація прав людини, ухвалена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. № 217 А (III). URL: <http://www.un.org/ru/documents> (Дата звернення: 02.05.2019).

4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (Дата звернення: 02.05.2019).

5. Каракаська декларація прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 15 грудня 1980 р. Резолюція 35/171. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_964 (Дата звернення: 02.05.2019).

6. Міланський план дій, прийнятий Сьомим Конгресом ООН щодо запобігання злочинності та поводження з правопорушниками: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 40/32 від 29 листопада 1985 р. *Сборник стандартов и норм ООН в области предупреждения преступности и уголовного правосудия*. Нью-Йорк, 1992. С. 17–19.

7. Типовой закон ЮНОДК о защите свидетелей: пояснительные замечания. URL: <https://cms.unov.org> (Дата звернення: 02.05.2019).

8. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (Дата звернення: 02.05.2019).

9. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому,

що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068 (Дата звернення: 02.05.2019).

10. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (Дата звернення: 02.05.2019).

11. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р. (ETS N 116). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319 (Дата звернення: 02.05.2019).

12. Рекомендація R (85) 11 Комітету міністрів державам-членам стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу від 28 червня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_127 (Дата звернення: 02.05.2019).

13. Рекомендація № 6 R(87)18 Кабінету Міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339 (Дата звернення: 02.05.2019).

14. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32012L0029:en:NOT> (Дата звернення: 02.05.2019).

15. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (Дата звернення: 02.05.2019).

16. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. із змінами. Чинна редакція від 16 січня 2002 р. Документ 995_588. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (Дата звернення: 02.05.2019).

17. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, ухвалена Резолюцією Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 р. № 40/34. URL: <http://www.un.org/ru/documents> (Дата звернення: 02.05.2019).

18. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (Дата звернення: 02.05.2019).

19. Boister N. An introduction to Transnational Criminal Law. Oxford : University Press, 2012. 301 p.

20. Раушенбах М., Скалиа Д. Потерпевшие и международная уголовная юстиция: большой вопрос? *Международный журнал Красного Креста*. Июнь 2008. № 870. Т. 90. С. 325–351.

21. Bakowski P. Witness Protection Programmes, EU Experiences in the International Context. Library Briefing, Library of the European Parliament 1 (January 28, 2013). URL: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201301/20130129ATT59967/20130129ATT59967EN.pdf> (Дата звернення: 02.05.2019).

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (1993). Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi: Zakon Ukrainy № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

2. Syroed, T. L. (2010). *Subjekty (uchastniki) mezhdunarodnyh ugovovno-processual'nyh otnoshenij: ponjatie, vidy, specifika pravovogo statusa*. Kharkiv: Izdatel'stvo «FINN» [in Russian].

3. Heneralna Asambleya OON. (1948). *Zahalna deklaratsiia prav liudyny: ukhvalena Rezoliutsiieiu № 217 A (III)*. URL: <http://www.un.org/ru/documents> (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

4. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava vid 16 hrudnia 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

5. Heneralna Asambleya OON. (1980). *Karakaska deklaratsiia: pryiniata Rezoliutsiieiu 35/171*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_964 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

6. Heneralna Asambleya OON. (1985). *Milanskyi plan dii, pryiniatyi Somym Konhresom OON shchodo zapobihannia zlochynnosti ta*

povodzhennia z pravoporushnykamy (1992): Rezoliutsiia № 40/32. New-York [in Russian].

7. Tipovoj zakon JuNODK o zashhite svidetelej: pojasnitel'nye zamechanija. URL: <https://cms.unov.org> (Last accessed: 02.05.2019) [in Russian].

8. *Yevropeiska konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* vid 4 lystopada 1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

9. *Yevropeiska konventsiiia pro zapobihannia katuvanniam chy neliudskomu abo takomu, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhenniu chy pokaranniu* vid 26 lystopada 1987 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

10. *Yevropeiska konventsiiia pro vzaiemnu dopomohu u kryminalnykh spravakh* vid 20 kvitnia 1959 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

11. *Yevropeiska konventsiiia shchodo vidshkoduvannia zbytku zhertvam nasylnytskykh zlochyniv* vid 24 lystopada 1983 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

12. Komitet ministriv. (1985). *Stosovno polozhennia poterpiloho v mezhakh kryminalnoho prava ta kryminalnoho protsesu: Rekomendatsiia R (85) 11 derzhavam-chlenam*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_127 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

13. Kabinet Ministriv Rady Yevropy. (1987). *Stosovno sproshchennia kryminalnoho pravosuddia: Rekomendatsiia № 6 R(87)18 derzhavam-chlenam*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

14. European Parliament and the Council. (2012). *Directive 2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA*. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32012L0029:en:NOT> (Last accessed: 02.05.2019).

15. *Konventsiiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia* vid 10 hrudnia 1984 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

16. *Rymśkyj Statut Mizhnarodnoho kryminal'noho sudu vid 17 lypnia 1998 r. iz zminamy.* URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

17. Heneralna Asambleya OON. (1985). *Deklaratsiia osnovnykh pryntsyviv pravosuddia dlia zhertv zlochyniv i zlovzhyvan vladoiu: ukhvalena Rezoliutsiieiu vid 29 lystopada.* URL: <http://www.un.org/ru/documents> (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

18. Heneralna Asambleya OON. (2000). *Konventsiiia proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti: ukhvalena Rezoliutsiieiu 55/25 (15 lystopada).* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (Last accessed: 02.05.2019) [in Ukrainian].

19. Boister, N. (2012). *An introduction to Transnational Criminal Law.* Oxford: University Press.

20. Raushenbah, M., Skalia, D. (2008). *Poterpevshe i mezhdunarodnaja ugovnaja justicija: bol'noj vopros? International journal of the Red Cross, June, 870, T. 90* [in Russian].

21. Bakowski, P. (2013). *Witness Protection Programmes, EU Experiences in the International Context. Library Briefing, Library of the European Parliament.* URL: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201301/20130129ATT59967/20130129ATT59967EN.pdf> (Last accessed: 02.05.2019).

Стаття надійшла до редакції 26 липня 2019 р.